

РОЛЬ ФАХІВЦІВ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ У ПРОЄКТУВАННІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ З УРАХУВАННЯМ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Бондаренко Юлія Анатоліївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-6190-7648

Воротинцева Олена Олександрівна,
завідувач ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти
Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти,
аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-0684-850X

У статті описано шляхи проєктування й оптимізації побудови фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів індивідуальної освітньої траєкторії для здобувачів освіти з інтелектуальними порушеннями на основі професійної орієнтації для сприяння їх професійного самовизначення з урахуванням схильності, фізичних, розумових і психічних можливостей, яка спрямована на оволодіння трудовими навичками для забезпечення подальшої успішної соціалізації в дорослому віці. Описано роль педагогів інклюзивно-ресурсних центрів як експертів, які, враховуючи індивідуальні особливості розвитку здобувача освіти, беруть участь у побудові індивідуальної освітньої траєкторії, є порадиниками для родини й дитини (особи) щодо змісту освітнього плану, допомагають із професійною орієнтацією для подальшого професійного самовизначення. Особливу увагу приділено проблемі поєднання та наступності реалізації індивідуальної освітньої траєкторії у закладах загальної середньої освіти, позашкільної освіти, професійно-технічної освіти, навчально-реабілітаційних центрах, спеціальних школах і відповідних закладах соціального захисту. В основу статті покладено основні проблеми побудови індивідуальної освітньої траєкторії для здобувачів освіти з інтелектуальними порушеннями, яка використовується на сьогодні в освітніх закладах, виявлено можливості залучення фахівців інклюзивно-ресурсних центрів до цього процесу, запропоновано детальний і розширений алгоритм її побудови, який ґрунтується на професійну спрямованість і головний принцип інклюзивної освіти – вивчення потреб зазначеної категорії осіб. Особливим напрямом роботи над вибраною темою стало дослідження використання індивідуальної освітньої траєкторії у професійній і професійно-технічній освіті. Розглянуто законодавчу базу, що регулює питання професійної та професійно-технічної освіти для осіб з особливими освітніми потребами, з інвалідністю, що зумовлена інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: інклюзивна освіта, фахівці (консультанти) інклюзивно-ресурсного центру, психолого-педагогічний супровід, особи з інвалідністю, освітніми труднощами, особливими освітніми потребами, здобувачі освіти з інтелектуальними порушеннями, індивідуальна освітня траєкторія, компетентність, професійна орієнтація.

Bondarenko Julia, Vorotyntseva Olena. The role of specialists of inclusive resource centers in designing an individual educational trajectory taking into account the professional orientation of education acquisitioners with intellectual disabilities

The article describes ways of designing and optimizing the construction by specialists of inclusive resource centers of an individual educational trajectory for students with intellectual disabilities based on professional orientation to promote their professional self-determination taking into account inclinations, physical, mental and mental capabilities and aimed at mastering work skills to ensure further successful socialization in adulthood. The role of teachers of inclusive resource centers is described as experts who, taking into account the individual characteristics of the student's development, participate in the construction of an individual educational trajectory, are advisers to the family and child (person) regarding the content of the educational plan, help with professional orientation for further professional self-determination. Special attention is paid to the problem of combination and continuity of individual educational trajectory implementation in institutions of general secondary education, out-of-school education, vocational and technical education, training and rehabilitation centers, special schools and relevant institutions of social protection. The article is based on the main problems of building an individual educational trajectory for students with intellectual disabilities, which is used today in educational institutions, revealed the possibilities of involving specialists of inclusive resource centers in this process, proposed a detailed and extended algorithm for its construction, which is based on professional orientation and the main principle of inclusive education is the study of the needs of the specified category of persons. A special direction of work on the chosen topic was the study of the use of an individual educational trajectory in professional and vocational-technical education. The legislative framework regulating the issue of vocational and vocational education for persons with special educational needs, with disabilities caused by intellectual impairments is considered.

Key words: inclusive education, specialists (consultants) of the inclusive resource center, psychological and pedagogical support, persons with disabilities, educational difficulties, special educational needs, students with intellectual disabilities, individual educational trajectory, competence, professional orientation.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії проти України 24 лютого 2022 року не оминуло жодного українця. Але особи з інтелектуальними порушеннями (ІП) потерпали ще до війни: стигматизація, ізоляція, недостатня підтримка з боку громади, відсутність визнання їх як повноцінних особистостей, можливості реалізації всіх прав людини нарівні з іншими, особливо у професійній сфері. Усуненню зазначених проблем у комплексі з іншими заходами має сприяти й інклюзивна освіта, яка, незважаючи на реалії сьогодення, активно розвивається.

У зв'язку зі зростанням кількості осіб з інвалідністю, що зумовлені ІП, дошкільні заклади (ЗДО), заклади загальної середньої (ЗЗСО), професійної професійно-технічної освіти (ПТО) потребують постійного оновлення в реалізації забезпечення фахового психолого-педагогічного супроводу, адаптації та модифікації в освітньому процесі. Національна система освіти переорієнтовується із засвоєння та відтворення знань на формування індивідуальних компетентностей здобувачів освіти, які є специфічними й унікальними для кожного та ґрунтуються на соціальних потребах і можливостях, усе більше спрямована на індивідуалізацію освітнього процесу та побудову індивідуальної освітньої траєкторії (ІОТ).

Освіта для кожного, а особливо для здобувачів освіти з ІП, – це перспектива набуття саме тих компетентностей, які будуть потрібні в майбутній професійній діяльності й успішній соціалізації. Під час комплексної оцінки розвитку (КО) фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) визначаються не лише освітні труднощі, а й потенціал та схильності особи до певного виду діяльності, уподобання, які потрібно вже з дитинства враховувати для проєктування ІОТ, яка є найбільш ефективним інструментом побудови індивідуалізованого освітнього процесу та базується на профорієнтації для майбутнього здобуття професії, що часто стає проблематичним для випускників з ІП спеціальних закладів чи ЗЗСО, а також осіб, які набули ІП у дорослому віці [1].

Також вбачаємо, що в перспективі це питання буде актуальним для осіб з ІП, що стали наслідком бойових дій (наприклад, поранення чи психологічні потрясіння), які матимуть бажання здобути професію, яка дасть їм змогу соціалізуватися та заробляти на життя. Забезпечення рівного доступу до освіти для всіх громадян, у тому числі з інвалідністю внаслідок інтелектуальних і психосоціальних розладів, залишається для України одним із найважливіших гуманітарних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтеграції осіб з інвалідністю засобами освіти висвітлено у працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців: Є. Мартинова, О. Мовчан, Т. Самсонова, Є. Тарасенко, Б. Барбера, Г. Беккера, Дж. Девіса, К. Дженкса, Х. Кербо, К. Тейлора та ін. Проблема реалізації інклюзивної освіти присвятили наукові праці численні вчені, серед них – Ю. Бондаренко, Г. Давиденко, І. Демченко, Н. Заєркова, А. Колупаєва, І. Малишевська, О. Мартинчук, С. Миронова, О. Нагорна, І. Саранча, О. Таран-

ченко, О. Чеботарьова, М. Чайковський, В. Швед, З. Шевців та ін. Акцентували увагу на побудові ІОТ науковці О. Голентовська, І. Луценко, Н. Заєркова, Д. Сьюпер, Н. Ярмола.

Метою статті є висвітлення можливостей залучення фахівців ІРЦ до проєктування та реалізації ІОТ для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами (ООП), зумовленими ІП, та формування перспектив ефективного її використання у професійній (професійно-технічній) освіті чи набутті професійних навичок і подальшій соціалізації у громаді.

Методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз психолого-педагогічної літератури, нормативно-правової бази з проблеми дослідження; зіставлення, узагальнення.

Термін «індивідуальна освітня траєкторія» міститься у ст. 1 Закону України «Про освіту» [2]. Забезпечення максимально сприятливих умов для здобуття освіти та розвитку кожного – мета ІОТ, яка може застосовуватися до будь-якого здобувача освіти, у тому числі з ІП. Цю думку підтверджує у своїй теорії професійного розвитку Д. Сьюпер: «Люди характеризуються їх здібностями, інтересами і властивостями особистості» [3]. Унікальність кожного, незважаючи на особливості психофізіологічного розвитку, є найголовнішим принципом під час навчання осіб з інвалідністю і має стати першорядним під час побудови ІОТ. Сьогодні, в умовах воєнного стану, це одне з оптимальних рішень для багатьох здобувачів освіти, які змушені були виїхати з батьками чи законними представниками, опікунами за межі країни, отримали статус внутрішньо переміщених осіб, не можуть відвідувати заклади освіти чи заклади соціального захисту через обстріли, небезпеку, які навчаються на індивідуальній формі навчання, в інклюзивних класах / групах, мають чи набули статусу особи з інвалідністю, у тому числі внаслідок інтелектуальних і психосоціальних розладів. Стратегічного значення набуває забезпечення рівного доступу до освіти та налагодження якісного освітнього процесу, тому ІОТ мають особливу вагу, а роль педагогів ІРЦ для проєктування та реалізації ІОТ здобувачів освіти з ІП важко переоцінити. Проведення КО в ІРЦ, визначення особливих освітніх потреб і освітніх труднощів, розроблення рекомендацій щодо ІОТ, надання рекомендацій для батьків, педагогів, інших фахівців, які беруть участь в освітньому процесі особи з ІП, – це суттєва економія часу та готові рішення для проєктування й реалізації ІОТ здобувача освіти, який потребує підтримки. Участь педагогічних працівників ІРЦ у командах психолого-педагогічного супроводу (КППС) є одним з основних їх завдань відповідно до змін у Положенні про інклюзивно-ресурсний центр [4].

Отже, можемо сформулювати основні завдання, які стоять перед фахівцями ІРЦ у співпраці з іншими учасниками КППС під час проєктування ІОТ для здобувачів освіти з ІП, з урахуванням професійно орієнтованої складової: врахування потреб, можливостей і побажань здобувача освіти щодо певних уподобань, зацікавленості та спроможності до відповідного виду діяльності;

поділ освітнього процесу на етапи (можливість залучення до різних активностей у певні часові періоди, що мають різні рівні складності, наприклад, гуртків, секцій, позашкільної діяльності відповідно до визначеного напрямку); адаптація чи модифікація засобів навчання; спрямування всього процесу навчання на здобуття необхідних професійних навичок; полегшення процесу переходу здобувачів з особливими освітніми потребами з освітнього процесу до професійної діяльності; мотивація подальшого розвитку в професійній діяльності [5]. Цінність якісного проєктування ІОТ для осіб з ІП у тому, щоб не витрачати внутрішні та зовнішні ресурси на предмети, до яких у них немає здібностей, а зосередитися на тих напрямках, які є сильними сторонами здобувача освіти та стануть підґрунтям для подальшої професійної самореалізації.

Наразі для реалізації ІОТ здобувачів освіти з ООП, у тому числі зумовленими ІП, у ЗЗСО розробляються індивідуальний навчальний план (ІНП) (обов'язковий для учнів на інклюзивному навчанні, педагогічному патронажі та екстернаті), індивідуальна програма розвитку (ІПР) для учнів з ООП на інклюзивному навчанні чи індивідуальній формі навчання (педагогічний патронаж). Для здобувачів освіти з ООП ІНП є частиною ІПР. Для вихованців ЗДО організація роботи інклюзивних груп і співпраця з педагогами ІРЦ має подібну структуру. Видається дуже складним, особливо, коли йдеться про наявність освітніх труднощів різних категорій (типу), ступеня їх прояву, рівня підтримки в освітньому процесі, але за наявної співпраці з ІРЦ цей процес стає значно легшим для виконання.

Зауважимо, що попри всі позитивні сторони, такий алгоритм дій у жодному випадку не здатний спроєктувати та реалізувати цілісний ряд чинників: від набуття базових знань, умінь і навичок до професійного розвитку та вдосконалення. Слабкою стороною в побудові ІОТ вбачаємо її розробку із ЗДО та ЗЗСО та її закінчення в ньому, не враховуючи можливе подальше навчання для здобуття професійних знань та опанування професії. Існування особи з ІП поза межами школи чи закладу соціального захисту (за відповідної можливості, якщо стан особи з ІП це робить можливим) є невизначеним. Якщо у ЗЗСО (організація інклюзивного навчання, індивідуальна форма навчання) чи закладі спеціальної освіти все більш-менш визначено, то за фактом здобуття базової загальної середньої освіти подальше професійне навчання випускника з ІП викликає безліч питань і непорозумінь.

Освіта й надалі залишається однією з найконсервативніших галузей, що продукує одну з найвагоміших проблем у побудові ІОТ – за основу беруться не потреби здобувача освіти з ІП, а типові навчальні програми, які КППС модифікує (у переважній більшості для осіб з ІП у ЗЗСО) під окремого здобувача освіти.

Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є активна участь усіх членів КППС здобувача освіти з ІП, у тому числі батьків (законних представників) як повноправних учасників КППС. Із самого початку, коли батьки чи законні представники особи з ІП звернулися

до ІРЦ для КО, фахівцям (консультантам) потрібно вжити ряд заходів:

1. Провести додаткову бесіду з батьками (законними представниками) на предмет інтересів, схильності, уподобань, певних здібностей особи з ІП, оскільки сім'я – основний інститут виховання і неможливо говорити про соціалізацію особи з ІП без опори на родину. Участь сім'ї у процесі професійно-трудової підготовки, соціально-побутової орієнтації має значний вплив на ступінь соціалізації осіб з ІП у суспільстві. Мусимо констатувати, що більшість дітей з ІП виховуються в основному в неблагополучних сім'ях чи батьками, які самі є випускниками спеціальних шкіл та мають ІП, і, як наслідок, постає проблема подальшого працевлаштування та матеріального благополуччя [6]. Цей факт покладає на фахівців ІРЦ зобов'язання провести хоча б первинну профорієнтаційну роботу (якщо особа з ІП відповідного віку), яку не забезпечили в умовах сім'ї: надати інформацію про реальне виробництво, про професії і вимоги до працівника, про можливості професійної підготовки, перелік закладів професійної підготовки у регіоні та перелік професій, які може здобути особа з ІП за відповідною освітньо-професійною програмою підготовки кваліфікованого робітника, наприклад за спеціальністю 206 «Садово-паркове господарство», та виконувати роботи, що відповідають таким назвам професій згідно з чинною редакцією Національного класифікатора України: Класифікатор професій (ДК 003: 2010): 6112 – землероби, що займаються вирощуванням фруктових дерев та плодово-ягідних культур, 6113 – садівники та землероби, що займаються вирощуванням садових саджанців та культур у теплицях та оранжереях, 6113 – озеленювач, без здобуття повної загальної середньої освіти (для осіб з ІП не передбачено типової освітньої програми III ступеня), лише опанувавши професійну складову освітньої програми за скороченим терміном навчання та присвоєння категорії, зазвичай за 1–2 розрядами, з можливим працевлаштуванням у регіоні проживання.

2. Під час КО, крім визначення категорії (типу) освітніх труднощів та рівня їх прояву (особливо для підлітків), чітко описувати потреби та сильні сторони для опанування тієї чи іншої професії чи трудової діяльності та надавати рекомендації за сферами розвитку не лише щодо адаптації / модифікації освітніх галузей чи освітніх ліній (ЗДО), навчальних предметів і корекційно-розвивального складника в них, а й рекомендації для спеціалістів, що надають корекційно-розвивальні та психолого-педагогічні послуги, зокрема щодо профорієнтаційної роботи, яка не повинна проводитися лише у старших класах психологом чи класним керівником, а мусить мати системний характер упродовж усього навчання.

3. Під час оцінки когнітивної сфери, крім визначення наявності інтелектуальних труднощів та їх характеру, визначити рівень сформованості таких пізнавальних процесів, як сприйняття, пам'ять, мислення, увага, не лише через призму їх впливу на освітню діяльність, а й для оцінки умінь, навичок, інтересів, важливих для вибору професії для осіб з особливими освітніми

потребами, які здобуватимуть професійну (професійно-технічну) освіту (особи з ІП).

4. У пункті 8 висновку про КО у графі «Рекомендації щодо створення безбар'єрного середовища в закладі освіти» не варто обмежуватися загальними фразами (наприклад, «забезпечується універсальний дизайн закладу освіти»), а слід надати конкретні рекомендації щодо створення інклюзивного освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів особи з ООП, зокрема надання можливостей для формування ІОТ, забезпечення розумного пристосування (у разі потреби) та універсального дизайну, забезпечення відповідними допоміжними засобами для навчання, що дають змогу опанувати освітньо-професійну програму. Це потрібно зазначити саме професіоналам із тією метою, щоб особи з ООП, які планують здобувати подальшу освіту, або їх батьки (законні представники) у строки, визначені у правилах прийому закладу освіти, подають письмову заяву про потребу в забезпеченні розумного пристосування із зазначенням переліку розумного пристосування, що є обов'язковим для розгляду та реалізації закладом освіти. На жаль, не всі батьки чи здобувачі освіти можуть правильно сформулювати таку заяву, тому конкретика у висновку КО лише буде на користь особам з ООП. Також варто зазначити потребу використання друкованої продукції (книги, підручники, брошури, дидактичний матеріал) у форматі легкого читання, що передбачає використання простих фраз і тлумачення різних термінів.

5. Фахівцям ІРЦ варто проводити бесіди безпосередньо з майбутніми абітурієнтами з ІП під час проведення повторної КО, наприклад після здобуття базової загальної середньої освіти, для того, щоб оцінити уміння, навички, інтереси, важливі для вибору професії, прописати їх у пункті «Оцінка освітньої діяльності».

6. Педагогами ІРЦ у співпраці з батьками, психологом закладу освіти чи власним фахівцем, який має психологічну освіту, провести анкетування щодо профорієнтації для можливості скерування майбутнього студента щодо вибору професії, враховуючи зібрані дані.

7. У п. 8. «Рекомендації» (графа «Консультація фахівця із соціальної роботи соціального працівника», «Інше») за потреби зазначити потреби в персональному помічнику, денному догляді, послугах підтриманого проживання, соціально-трудовій адаптації (робота майстерень), допомозі психологів та інших фахівців.

Мусимо констатувати, що зараз, як зазначає голова ВГО «Коаліція захисту прав осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень» Юлія Клепець, яка захищає інтереси понад 261 тисячі українців з інвалідністю внаслідок інтелектуальних і психосоціальних розладів, «реалії воєнного часу такі: перевантажені воєнними тяготами сім'ї втрачають здатність здійснювати догляд, а допомога на рівні громади через війну скорочується. В результаті – тисячі людей з інтелектуальними порушеннями направляються у вже переповнені інтернати» [7]. Але будьмо оптимістами та професіоналами – воєнний стан не є причиною надання неякісних освітніх послуг особам з ІП.

У 2019 році затверджено Порядок організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти [8]. Аналізуючи зазначений документ і роль педагогів ІРЦ у процесі психолого-педагогічного супроводу, ми дійшли висновку, що фахові знання та професійно складені висновки про КО цінні для абітурієнтів і студентів з ІП, адміністрації та педагогів цих закладів, а також уможливають наступність і логічність побудови ІОТ уже на етапі здобуття професійних навичок, на якій ми акцентуємо увагу в статті.

Прийом осіб з особливими освітніми потребами, що зумовлені не лише ІП, на навчання до закладів професійної (професійно-технічної) освіти, яким не протипоказане навчання за обраною професією, здійснюється з урахуванням прав і гарантій, визначених законодавством. Інклюзивна чи спеціальна група в обов'язковому порядку утворюється керівником закладу освіти на підставі заяви особи з особливими освітніми потребами або її батьків (інших законних представників). Керівник закладу професійної (професійно-технічної) освіти висновок про КО (за умови здобуття загальної середньої освіти) чи індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю проситиме за наявності.

У закладі професійної (професійно-технічної) освіти в межах наявної штатної чисельності створюється команда психолого-педагогічного супроводу. Якщо в закладі освіти є фахівці зі спеціальної освіти, центр психологічної підтримки, лікар, медична сестра, то жодного сумніву щодо якісного супроводу не виникає. Якщо фахівців бракує, то варто включити до підрозділу чи групи (команди) педагогів ІРЦ, які надаватимуть фахову допомогу, у тому числі в проектуванні та реалізації ІОТ, що не суперечить Положенню. Під час розробки ІНП для студентів з ООП до уваги беруться рекомендації індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю (за наявності) та/або висновку про КО (за наявності), документ підписується такою особою (у разі коли особа є повнолітньою) або одним з її батьків (інших законних представників) та затверджується керівником закладу освіти. Тобто знову переконуємося у важливості професійно складеного документа від ІРЦ та безпосередньої їх участі у КППС, де зазначаються рекомендації щодо складових індивідуальної освітньої траєкторії, механізму її реалізації (розробка та виконання індивідуальної програми розвитку й індивідуального навчального плану (за наявності) адаптація та/або модифікація змісту навчання, здібності до тієї чи іншої професії та інше [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Уміння, практичні навички, високий рівень проєктувальної компетентності фахівців ІРЦ мають практичне педагогічне та соціально-економічне значення і спрямовані на вирішення проблеми надання якісних освітніх послуг здобувачам освіти з ІП, підвищення їх особистого потенціалу й розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. У ході процесів децентралізації та деінституалізації це економічно вигідно

для громад і держави загалом. Особа з ІП може стати платником податків, а не залишитися лише споживачем соціальних послуг і виплат. Для цього потрібно застосовувати метод синергії, співпраці з різними фахівцями, у тому числі з ІРЦ, які можуть спроектувати ІОТ: передбачити цілий перелік освітніх і не лише активностей і закладів, інструментів, інституцій тощо, а також плану руху між ними в часі. Педагоги ІРЦ мають стати експертами, які будують ІОТ, радять родині й дитині (особі), що і коли потрібно додати до цього плану, враховуючи індивідуальні особливості розвитку, схильно-

сті та вподобання, професійну орієнтацію для сприяння її професійному самовизначенню. Школа є лише одним з елементів траєкторії та не має закінчуватися у ЗЗСО. Потрібно враховувати й можливості закладів позашкільної освіти, професійно-технічної освіти, навчально-реабілітаційних центрів, спеціальних шкіл і відповідних закладів соціального захисту. Правильно спроектована та реалізована ІОТ – шлях до соціалізації осіб з ментальними особливостями розвитку, економії ресурсів для громад на підтримку людей з інвалідністю, що спричинена інтелектуальними порушеннями.

Література:

1. Бондаренко Ю. А., Воротинцева О. О. Мережева форма здобуття освіти як модель реалізації індивідуальної освітньої траєкторії для дитини з порушеннями інтелектуального розвитку. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. № 7 (101). С. 286–297. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.07/286-297>.
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII станом на 1 січня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. Шахов В., Шахов В. Особливості розвитку професійних уявлень майбутніх психологів в процесі їх навчання в закладах вищої освіти. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. 2021. Вип. 68. С. 127–133.
4. Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 493. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022-п#Text>.
5. Саранча І., Швед В., Омельченко О. Індивідуальна інклюзивна освітня траєкторія: сутність та зміст. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems, (62). 2022. С. 299–306. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-62-299-306>.
6. Малій Н. Вплив сім'ї на професійне визначення осіб з розумовою відсталістю в процесі соціалізації. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2015. Вип. 30. С. 269–274. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2015_30_47.
7. Люди з інвалідністю та війна: простими словами про складну проблему. За матеріалами онлайн-виданням «Рубрика» в межах програми «Український фонд швидкого реагування» Режим доступу: <https://rubryka.com/article/liudy-z-invalidnistiu-ta-viina/>.
8. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 636 станом на 28 липня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-п#Text>.

References:

1. Bondarenko, Y., Vorotyntseva, O. (2020). Merezheva forma zdobuttya osvity yak model realizatsiyi indyvidualnoyi osvitynoyi trayektoriyi dlya dytyny z porushennyamy intelektualnoho rozvytku [The online form of education as a model for the implementation of an individual educational trajectory for a child with intellectual disabilities]. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies: science, no. 101, p. 286–297 [in Ukrainian].
2. Pro osvitu: Zakon Ukrainy [On education: Law] On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 No. 2145-VIII, No. 2834-IX as amended from December 13, 2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
3. Shakhov, V., Shakhov, V. (2021). Osoblyvosti rozvytku profesiynykh uyavlen' maybutnikh psykholohiv v protsesi yikh navchannya v zakladyakh vyshchoyi osvity [Peculiarities of the development of professional ideas of future psychologists during their training in institutions of higher education]. Scientific notes of Mykhailo Kotsyubynskyi VDP. Series: pedagogy and psychology, no. 68, p. 127–133 [in Ukrainian].
4. Pro vnesennya zmin do Polozhennya pro inklyuzyvno-resursnyy tsentr : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy [On making changes to the Regulation on the inclusive resource center: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] On making changes to the Regulation on the inclusive resource center: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 29, 2022 no. 493. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022-п#Text> [in Ukrainian].
5. Sarancha, I., Shved, V., & Omelchenko, O. (2022). Indyvidualna inklyuzyvna osvityna trayektoriya: sutnist ta zmist [Individual inclusive educational trajectory: essence and content]. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems, no. 62, p. 299–306. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-62-299-306> [in Ukrainian].
6. Malii, N. (2015). Vplyv simyi na profesiyne vyznachennya osib z rozumovoyu vidstaliystu v protsesi sotsializatsiyi [The influence of the family on the professional definition of persons with mental retardation in the process of socialization]. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology, no. 30, p. 269–274. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2015_30_47 [in Ukrainian].
7. Lyudy z invalidnistyu ta viina: prostymy slovamy pro skladnu problemu [People with disabilities and war: in simple words about a complex problem]. According to the materials of the online publication «Rubrika» within the framework of the «Ukrainian Rapid Response Fund» program. Retrieved from: <https://rubryka.com/article/liudy-z-invalidnistiu-ta-viina/> [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennya Poryadku orhanizatsiyi inklyuzyvnoho navchannya u zakladyakh profesiynoyi (profesiyno-tekhnichnoyi) osvity [On the approval of the Procedure for the organization of inclusive education in professional (vocational and technical) education institutions] On the approval of the Procedure for the organization of inclusive education in professional (vocational and technical) education institutions: Decree of the Kab. of the Ministers of Ukraine dated July 10, 2019 No. 636: as amended from July 28, 2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-п#Text> [in Ukrainian].